

UDK 811.163.42⁷15⁷

Prethodno priopćenje

Rukopis primljen 28.IX.2011.

Prihvaćen za tisak 30.XI.2011.

Vuk-Tadija Barbarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

vtbarbar@ihjj.hr

LAJPCIŠKI LEKCIONAR I NJEGOVI “PREDLOŠCI”

U radu¹ se identificiraju predlošci s kojih je prepisan ćirilčki *Lajpciški lekcionar*. Još je Milan Rešetar nedvojbeno dokazao da je glavni predložak bilo drugo izdanje Bernardinova lekcionara (1543.), međutim u prvom dijelu rada – pregledu relevantne literature – pokazujemo da taj podatak nije općepoznat te da se i danas nastanak *Lajpciškog lekcionara* bez temelja smješta na kraj XV. ili početak XVI. stoljeća. Za pogrešnu je dataciju zaslužan Joseph Schütz, koji je 1963. izdao jedinu monografiju o tom rukopisu, a radovi znanstvenika koji su pobili njegove teze nisu dovoljno poznati znanstvenoj javnosti, što će ovaj članak pokušati promijeniti. U drugom dijelu rada bavimo se konkretnim primjerima odnosa *Lajpciškog lekcionara* sa svojim predlošcima te, osim analize zanimljivih i nekih problematičnih primjera već poznatih u literaturi, nastojimo pružiti i neke važne, ali dosada nepoznate primjere i njihovo tumačenje.

0. Uvod

Lajpciški lekcionar (dalje LL) ćirilčki je rukopis za koji se pretpostavlja da je nastao negdje na dubrovačkom području u razdoblju od 1543. do 1586. godine. Krajem XVII. st. dospio je u Leipzig kao dar Ivana Paštrića² Gottfriedu Christianu Goetzu.³ I danas se čuva u Gradskoj knjižnici u Leipzigu⁴, pa po

¹ Zahvaljujem anonimnim recenzentima na korisnim opaskama, osobito onima koje su otkrile mjesta na kojima je bila potrebna dodatna argumentacija.

² Jednako je vjerojatno da se može čitati i *Paštrić*. Tako npr. u Mošin 1964: 297 i 305.

³ O tome svjedoči pismo kojega je preslik izdan u Schütz 1963 (Zweiter Band): 549 i u prijepisu u Schütz 1963: 1 (isto tako i u Leskien 1881: 199).

⁴ Leipziger Stadtbibliothek. Rukopis je prema Schützu (1963: 1) čuvan pod signaturom Slav. 4.2.

tome nosi i ime. Sačuvan je gotovo u cijelosti – okrnjen je na početku te mu nedostaju dva lista, otprilike nakon prve trećine rukopisa, koja su nadomještena negdje u XVII. st. Na kraju je očito da LL nije, iz nama nepoznatog razloga, dovršen. Izvorno je imao 280 folija. Nadopune iz XVII. st. nisu nam ovdje zanimljive, pa o njima nećemo govoriti.

Pojam “predložaka” iz naslova ovdje ima ambivalentno značenje. Jedno se odnosi na stvarne predložke – osnovni i eventualne pomoćne s kojih je LL prepisivan. Još je Milan Rešetar utvrdio da je osnovni predložak drugo izdanje Bernardinova lekcionara (iz 1543. godine). Drugo značenje odnosi se na sve njegove “nesuđene”, poznate i nepoznate predložke, tj. na one predložke na koje je literatura pogriješno upućivala.

Od pitanja predložaka neodvojivo je pitanje vremena nastanka LL-a. Međutim, u prošlosti, a pokazat ćemo i danas, to nije bilo sasvim jasno. Koliko god to nije čudno za kraj XIX. i veći dio XX. st., toliko začuđuje da je unatoč neoborivim dokazima o vremenu nastanka / predložku ovoga rukopisa bilo velikih problema i nedosljednosti u literaturi posljednje četvrtine XX. st. i početka XXI. st. – sve do danas. Posebno je veliku pomutnju u osnovna pitanja o LL-u unijela velika monografija Josepha Schütza. Međutim, hrvatska filologija ima predugu tradiciju da bi mogla dopustiti pogriješke u vezi s osnovnim podacima o spomenicima, pogotovo ako o njima ne može biti nikakve sumnje, kao što je slučaj s LL-om.

Stoga je prvi (i veći) dio ovoga rada usredotočen na komentirani pregled literature o LL-u i razotkrivanje, na “makrorazini”, opasnosti koje ona nosi. Pokazivat ćemo i bit će očito na svakom koraku da je takav pregled veoma potreban. U konačnici pregled će pokazati koliko je lako/teško doći do pouzdanog podatka o vremenu nastanka LL-a. U drugom dijelu rada usredotočit ćemo se na “mikrorazinu” – tj. na konkretne primjere odnosa LL-a i njegovih predložaka, razotkrivat ćemo zablude prisutne u literaturi i na toj razini, ali ćemo pokušati, gdje je primjereno, pružiti i neke nove primjere i odrediti mjesta koja zahtijevaju dodatna objašnjenja.

1. Opći pregled literature s komentarima

1.1. Do Schützove monografije

Prva važnija godina u povijesti proučavanja Lajpciškog lekcionara jest 1877. To je doduše samo posredno jer on tada još nije bio poznat znanstvenoj javnosti, ali je Vatroslav Jagić objavio prvi sustavan prikaz⁵ njegova predložka – Lekcionara Bernardina Splićanina. Jagić se jednako osvrnuo na sva tri nje-go-

⁵ Vidi Jagić 1877.

va izdanja (1495., 1543. i 1586.)⁶ te je utvrdio da su prva dva u užoj vezi, a da je treće, posttridentsko, donijelo znatnije promjene. Također je pozvao na njihovo objavljivanje u kritičkom izdanju.

Prvi glas o LL-u i ujedno prvi njegov sustavniji opis donio je August Leskien 1881. godine. To je također i prvi (i do danas jedini) put da je objavljen barem izbor iz lekcija (prijepis njih 35) i nekih molitava (4). Tom ga je prilikom nazvao dalmatinsko-srpsko-ćiriličnim misalom.⁷ Na temelju dviju pogriješaka u rukopisu Leskien je naslutio da je riječ o prijepisu s latiničkog predloška. Treba također istaknuti da mu u radu nije bio dostupan niti jedan primjerak BL-a, kao i to da je Leskien bio svjestan da bi upravo jedno od njegovih izdanja moglo biti predloškom jer je na osnovi jedne lekcije iz BL-III, koja mu je bila dostupna zato što ju je objavio Daničić, utvrdio da su tekstovi identični.⁸ Mislio je da je LL s kraja XV. ili s početka XVI. st. Također je prvi otvorio pitanje o utjecaju crkvenoslavenskih prijevoda na hrvatske lekcionare, ali tim ćemo se pitanjem ovdje baviti samo u vrlo konkretnom smislu. Naime, posebno će nas zanimati molitve za Veliki petak u LL-u s očitim crkvenoslavenskim značajkama na koje je on upozorio.⁹

Sve važnije rasprave koje su uslijedile ispustile su iz vida članak Milovana Malovrha objavljen 1882. u „Ljubljanskom zvonu”. Riječ je zapravo o izvje-

⁶ Redom izdanja Bernardinova lekcionara ovdje označujemo s: BL-I, BL-II i BL-III, a BL se koristi kada se na njega referira neovisno o konkretnom izdanju. Objašnjenje tih i ostalih kratica u ovom radu može se naći u popisu literature na kraju. Treba spomenuti da za BL-I ne znamo originalnog naslova, naslov je BL-II (u transkripciji): *Stumačenja od svetih pistuo i evanjelji novo prištampanih i privijenih s velikom pomňom* (poznat i kao Zborovčičev lekcionar), a naslov je BL-III: *Pistule i evanjelja po sve godišće harvatskim jazikom stumačena, novo prištampana i s pomňom privijena po načinu novoga misala narejena po svetoj materi Crikvi* (poznat i kao Andriolićev lekcionar); o tome i uopće o problemu sastavljača BL-a vidi više npr. u Bratulić 1991.

⁷ Često se u literaturi ističe da je to nespretan i netočan naziv (vidi npr. Bratulić 1991: XI, Štefanić 1964: 147). Koliko god se možemo složiti da je prvi dio naziva doista nespretan, treba reći da ocjena da je riječ o misalu nije sasvim neutemeljena jer u LL, kao i u BL, ulaze i mnogi dijelovi koji po definiciji ne pripadaju lekcionaru. Tako npr. Fućak (1975: 360) navodi: »(...) u Bernardinovu se već lekcionaru nalaze prevedeni mnogi obredi (Svjjećnice, Velikog tjedna, npr.), prefacije i blagoslovi, koji po sebi ne spadaju u lekcionar.« Ipak, dominiraju čitanja iz Staroga i Novoga zavjeta. Osim toga, rijetko se spominje da je Leskien također koristio u članku i naziv *lectionarium illyrico*. Pogriješnu upotrebu termina misal ukratko je objasnio Graciotti (2003: VIII, isto vidi u Delbianco 2010: 492).

⁸ Vidi Leskien 1881: 204–206; »Leider ist mir ein Exemplar der Pistule von 1586 hier unerreichbar, so dass ich eine Vergleichung mit unserm cyrillischen Missale nicht anstellen kann, dennoch glaube ich constatiren zu können, dass die Texte (abgesehen von den Veränderungen, welche etwa das revidirte Missale romanum von 1570 in den Pistule von 1586 nothwendig machte) identisch sind; es ist nämlich die Stelle, die Daničić aus den Pistule Glasnik IX, 58 hat abdrucken lassen, so gut wie buchstäblich übereinstimmend, nur in anders gefärbtem Dialekt, mit dem betreffenden Passus unsrer Handschrift (...)« (Leskien 1881: 204–205).

⁹ Vidi Leskien 1881: 213 i 233–234.

štaju o Leskienovu članku i njegovoj nadopuni jer je Malovrh pregledao treće izdanje BL-a i usporedio ga s lekcijama koje je objavio Leskien te je priopćio svoje spoznaje. Došao je do zaključka, tj. potvrdio je Leskienove sumnje, sada na osnovi većeg broja lekcija, da LL i BL-III moraju imati zajednički izvor.¹⁰

Godine 1885. Tomislav Maretić odazvao se Jagićevom pozivu i objavio kritičko izdanje BL-a. Nažalost, pri radu je od BL-II imao svega nekoliko stranica¹¹, što će se poslije pokazati ključnim za mnoga lutanja u pitanju LL-a. Međutim, čak bi i to vjerojatno bilo dovoljno da je kojim slučajem Leskien objavio nešto od LL-a što bi se poklapalo s tim malim uzorkom BL-II. Unatoč svemu, Maretić je bez zadržke proglasio LL prijepisom s BL-I.¹²

U jednom je bibliografskom pregledu iz 1913. Vatroslav Jagić smjestio LL u XVI. st. te zabilježio: »Der Text ist mit bosnisch-cyrrillischer Schrift geschrieben und deutlich abhängig von dem Lektionarium Bernardins oder seiner uns unbekanntem Vorlage, (...)« (Jagić 1913: 500).

Još 1898. Milan Rešetar dotaknuo se pitanja predložka LL-a te je tvrdio da je on »prepisano po svoj prilici s drugoga izdanja Bernardinova« (Rešetar 1898: 117).¹³ U monografiji *Bernardinov leksionar i njegovi dubrovački prepisi* iz

¹⁰ »Tudi jaz postavljam semkaj iz misála s 1586. l. nekoliko primerov, kateri jasao [!] kažejo, da ta misál in čitanka brez nobene dvojbe izvirata oba iz jedne ter iste prvobitne matice; kajti razlike mej njima je samó toliko, kolikor mej pravo hrvatsko in mej hrvatsko-srbski zasukneno besedo, kar je uže slutit vse tudi sam bistrourni gosp. profesor Leskien.« (Malovrh 1882: 763).

¹¹ Ovdje treba upozoriti na to da Josip Bratulić 1995. godine u pogovoru pretiska Maretićeva djela donosi pogriješan podatak o BL-III: »Na žalost, drugo izdanje koje je Maretić imao u rukama, bilo je veoma oštećeno, a tako i treće; za taj primjerak kaže Maretić da je krnj na kraju, to jest posljednji mu je list 112. Cjelovit primjerak ima 216 listova.« (Bratulić 1995: 213). Naime, cjelovit primjerak zapravo ima 116 obilježenih listova (= 232 stranice, čemu prethode neobrojeni sadržaj i kalendar, posljednja je stranica prazna). Time dosta na snazi gubi sljedeća konstatacija, barem u vezi s BL-III: »Možemo samo žaliti što on tada nije imao cjelovitih primjeraka drugog i trećeg izdanja, jer bi to obogatilo i osnovni tekst i kritički aparat s različnicama, te bi to doista bilo u svemu uzorno izdanje.« (Bratulić 1995: 213). Svakako bi u tom slučaju bio bogatiji kritički aparat, ali osnovni tekst ne bi jer on predstavlja prvo izdanje. Osim toga, u BL-III ima više lekcija koje ne možemo pronaći u BL-I, a njih Maretić nikada nije bilježio ni u osnovni tekst ni u bilješke. Sve u svemu, ne da se uspoređivati razina oštećenosti primjeraka BL-II i BL-III koje je Maretić imao u rukama.

¹² »Rukopis [LL] je po mnijenju gg. Leskiena i Jagića iz početka XVI. vijeka. Svakako je mlađji od prvoga izdanja Bernardinova leksionarija (1495), jer ne treba mnogo truda, pak da se čovjek uvjeri, da rečeni rukopis nije drugo nego prijepis prvoga izdanja ove knjige, samo su gdjekoji oblici i glasovi iz čakavskoga govora okrenuti na dubrovački. Ne može se obratno reći, da je Bernardinovo izdanje (1495) poteklo iz rečenoga ćirilskoga rukopisa, jer se nalazi očevidnih tragova, da je Bernardin stariji (...)« (Maretić 1885: XVII).

¹³ »To mislim po tome, što se u ņemu tekst ondje, gdje imaju razlike među prvijem i trećijem izdañem Bernardinovijem (koje su sve pobilježene u Maretrićevu izdañu), negdje slaže s prvijem a negdje s trećijem izdañem.« (Rešetar 1898: 117). Rešetar je zapravo ispravno uočio da se s pomoću Maretićeva izdanja, ako se već ne može dokazati da je LL prepisan iz BL-II, sasvim sigurno može dovesti u pitanje teza da je prepisan iz BL-I.

1933. поближе se pozabavio odnosima među BL-om, LL-om, Ranjininim lekcionarom i Dubrovačkim lekcionarom, kada donosi i konkretne dokaze da je LL prepisan iz BL-II.¹⁴ Može se reći da je to učinio tako da o tome ne može biti sumnje – jedini je problem, uz možda mali broj predočenih primjera, bio taj što nije imao dostupan cijeli LL, nego se oslanjao na Leskienov članak, uz nekoliko dodatnih fotografija rukopisa koje je dao napraviti. Ipak, prvi je znanstvenik koji je, baveći se ovim pitanjem, imao pred sobom primjerak BL-II.

Godinu poslije Franjo Fancev objavljuje raspravu *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15. v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve*¹⁵, nastavljajući se na pitanje koje je otvorio Leskien, a u vezi s LL-om ponavlja Rešetarov zaključak.

Nekoliko desetljeća poslije (1963.) Joseph Schütz pak objavljuje veliku monografiju o LL-u¹⁶, u kojoj dolazi do, slobodno možemo reći, spektakularnog zaključka da je LL stariji od BL-I (nastao između 1477. i 1495.). Schütz je poznavao svu dosada navedenu literaturu izuzev Malovrhova članka. Također, nigdje se ne vidi da je konzultirao BL-II, što je već dovoljan razlog za sumnju u njegov zaključak. Glavni argumenti njegove teze počivaju na elementima koji povezuju LL s crkvenoslavenskom tradicijom (molitve na Veliki petak na koje je upozorio Leskien i kojih nema u BL-u, tragovi glagoljske grafije u numeraciji, nomenklatura rubrika), a posebno navodna strukturalna poklapanja sa Zadarskim lekcionarom (stariji crkveni godišnji ciklus). Ovdje je za nas još zanimljivo da u IX. poglavlju svoje knjige¹⁷ uspoređuje LL s drugim lekcionarima, ali i s *Misalom po zakonu Rimskoga dvora* iz 1483. Unatoč svemu, mora mu se odati priznanje zato što je objavio rukopis LL-a, no to nažalost do danas doista nije potaknulo neka opsežnija njegova proučavanja.

¹⁴ »Da je L [LL] prepisan sa B [BL], to je sasvim tačno, ali nije s prvoga izdanja od g. 1495 (B.^a) već s drugoga od g. 1543. (B.^b); (...) to sada mogu sasvim pouzdano ustvrditi: L nije sigurno prepisan sa B.^a, jer su u njemu rubrike na našem jeziku kao što su u B.^b i B.^c (izdanju od g. 1586) i baš s istim tekstom što ga one imaju u ova dva posljednja izdanja, dok su u B.^a na latinskome jeziku. Ali L nije prepisivan sa B.^c nego sa B.^b, jer ni on nema lekcijâ za šestu nedjelju poslije vodokrštâ (bogojavljenja), kojih nema ni B.^a, a B.^c ih ima; nadalje i u njemu je nepotpuna lekcija B 144, 2 [navodi to prema Mareticevu izdanju – broj stranice pa broj lekcije na stranici, op. VTB] (kao što je i u B.^a), dok je u B.^c potpuna. U detalju pak L se najbolje slaže sa B.^b, to jest, gdje god B.^b odstupa i od B.^a i od B.^c, tu se L redovno poklapa sa B.^b, na pr. u B 20, 2 (u 5. retku odozdo) B.^a i B.^c imaju *nemoćih*, B.^b *nemoćeh*, L **nemoćeh**; u B 53, 2 (prema 14 napomeni) za *ko* ima B.^a *Quo*, B.^c *koje*, B.^b *ovo*, L **ovo**; (prema napom. 15) B.^a *ta*, B.^c *ova*, B.^b *ča*, L **što** itd. itd.« [citat u potpunosti prenesen iz ćirilice] (Rešetar 1933: 12).

¹⁵ Vidi Fancev 1934.

¹⁶ Vidi Schütz 1963. Treba također primijetiti da u skladu s Leskienom LL naziva *misalom* (*Missale Lipsiense*) (vidi Schütz 1963: VII).

¹⁷ Vidi Schütz (1963: 207–295).

1.2. Poslije Schützove monografije

Brzo su uslijedile reakcije na Schützov rad, već 1964. objavljene su tri recenzije. Nažalost, najdostupnija¹⁸ je recenzija Vjekoslava Štefanića, koji je pozitivno vrednovao Schützovu glavnu tezu: »Analizirajući u 11 poglavlja problematiku lekcionara (strukturu, predloške, jezik, paleografiju, lociranje, datiranje i funkciju) autor dolazi često u suprotnost s mišljenjima profesora Milana Rešetara (...) Schütz dobrim argumentima (naročito strukturom i pogreškama koje je fra Bernardin ispravio) dokazuje da je MLips [= LL] stariji te da je pisan (...) u posljednjoj četvrti XV-og stoljeća (...) Samo začuđuje da profesor Schütz u potrazi za argumentima nije posegao za vodenim znacima (filigranima) papira (...)« (Štefanić 1964: 147–148).

Vladimir Mošin posve je pobio Schützovu tezu u svojoj recenziji.¹⁹ Prvi je znanstvenik koji je imao cjelovito izdanje rukopisa LL-a i sva tri izdanja BL-a pred sobom. Njegov uvod u reviziju Schützove teze odmah razotkriva nerazumljivu metodološku slabost: »Kad toliki autoriteti na području južnoslavenske slavistike, kao Hrvat T. Maretić (koji je pored Zagreba studirao slavistiku baš u Lajpcigu) i Dubrovčanin M. Rešetar, koji je veći deo svojih tekstoloških i jezičkih ispitivanja posvetio baš spomenicima dubrovačke književnosti, smatraju neospornim da Lajpciški kodeks predstavlja ćirilski prepis štampanog Bernardinova lekcionara, prirodno je očekivati od autora jedne habilitacione radnje, koja iznosi suprotno gledište, *da na prvom mestu pokaže neosnovanost Maretićeve i Rešetarove argumentacije* [istaknuo VTB]« (Mošin 1964: 298). To Schütz, dakako, nije napravio, nego je dokazivao svoju tezu, a što je još zanimljivije, »on uopšte ne smatra za potrebno da upoređuje L. s različitim izdanjima Bernardina« (Mošin 1964: 299). Mošin je pokazao na više mjesta da je komplicirana Schützova argumentacija nepotrebna i da se stvari zapravo objašnjavaju s lakoćom kada se pretpostavi da je LL prepisan iz BL-II. Ovdje ne možemo ulaziti u sve detalje²⁰, ali možemo primijetiti da Mošin možda čini sličnu pogrešku²¹ kao i Rešetar kada ne navodi više konkretnih primjera podudarnosti između LL-a i BL-II te njihova odnosa s BL-I, pa i BL-III. Mošin

¹⁸ Zato što je objavljena u „Slovu”, a to posebno vrijedi danas jer je časopis u potpunosti digitaliziran i dostupan na internetu – za razliku od publikacija drugih dviju recenzija.

¹⁹ Vidi Mošin 1964.

²⁰ Stoga možemo samo skrenuti pozornost na to da Mošin analizira Schützovu raspravu o prvobitnoj folijaciji LL-a (Mošin 1964: 299–300) te paleografske karakteristike (Mošin 1964: 302–303), za koje kaže da upućuju na Dubrovnik i na treću četvrtinu 16. st. Držimo da su tekstološki dokazi izloženi u ovom radu više nego dovoljni.

²¹ O pogrešci se govori samo uvjetno jer bi Rešetarova i Mošinova argumentacija i primjeri mnogima (kao i autoru ovih redaka) bili dovoljni.

svoje spoznaje izlaže u obliku kratkog priopćenja, što je sasvim sigurno nerazmjerno trudu koji je uložen u usporedbu svih navedenih izdanja: »(...) moramo potvrditi potpunu očevidnost Rešetarovog zaključka. Pored drugih primera ističe se, na pr., podudarnost rasporeda lekcija na dan mučenika kod L. 488. str. i Bb str. 118b.: u L. kao i u prvom i drugom izdanju postoje sve tri lekcije, dok je u trećem izd. prva lekcija ispala. S druge strane, kao što je i u prvom izdanju, drugo izdanje i L. jednako nemaju lekcije koje postoje u III izdanju: za šestu nedelju po Bogojavljenju, sv. Vratolomija, sv. Varnavu i za dan uoči sv. ap. Andrije (objavio je Maretić na str. 205).« (Mošin 1964: 299). Sljedeća pak konstatacija uopće nije točna: »Isto tako i one molitve koje su kod Ba navedene samo u latinskom početku, a kod Lajpciškog kodeksa u celini, dolaze u istom obliku i u drugom izdanju B-na.« (Mošin 1964: 299). Naime, latinske molitve o kojima je riječ navedene su u početku samo u Maretićeve izdanju²², ne i u izvorniku BL-I²³ (Maretić jednostavno nije prenosio latinski jezik ako je tekst bio predug), tako da taj argument ne stoji.²⁴ Osim toga, devet od tih molitava nisu u istom obliku u LL-u²⁵ i u BL-II²⁶ – to su iste one molitve sa crkvenoslavenskim značajkama na koje je upozorio Leskien. Treba još napomenuti da se Mošin nadao da će dobiti vodene znakove LL-a iz Gradske knjižnice u Leipzigu (Mošin 1964: 303 i 304), međutim iz njegove se bibliografije ne vidi da je taj podatak (ako ga je i doznao) ikada objavio.

²² Usp. BLMar 1885: 90–91 i Maretić 1885: XVII (gdje na to i sam upozorava).

²³ Usp. BL-I: 49v–50v.

²⁴ Čini se da bi ta pogrješka mogla potjecati od Rešetara, koji u vezi s tim molitvama navodi da »u B.^a ima samo nekoliko prvih riječi od svake, dok su u B.^b i B.^c cijele, ali ni tamo nisu prevedene« (Rešetar 1933: 25). Ponovio ju je poslije i Graciotti: »(...) 'orationes collectae' del venerdi santo, che Ba parzialmente e Bb integralmente avevano in latino (...)« (Graciotti 1973/1974: 140), a prije njega još i Schütz, za kojeg je to razumljivije, ali samo iz perspektive BL-I: »(...) daß es eine Reihe von Gebeten zum Karfreitag kennt, die das LBern nur mit deren lateinischen Anfang vermerkt, ohne den Wortlaut auszuführen«. Ipak je vrlo vjerojatno da se ta grješka nije u svakom slučaju prenosila nekritičkim preuzimanjem iz literature nego je rezultat poistovjećivanja izvornika i njegova kritičkog izdanja, tj. nitko od njih nije imao pred sobom izvornik BL-I (u protivnom, bilo bi nepotrebno i besmisleno isticati razliku BL-I i BL-II koja ne postoji). U to se može uvjeriti svatko u BLMar: 90–91 (BL-I: 49v–50v) ili u BL-II: 61v–62v (slika 1 prikazuje 61r); u LL-u spomenute se molitve nalaze na 132v–135r (slika 2 prikazuje 133v).

²⁵ Usp. LL:133r–134v.

²⁶ Usp. BL-II: 61v–62v.

Pomolimoſſe yzaſſe bl-
ſchnepe popone, uangel
ſche, ypiftuſſche, acholite, za-
chlinauce, ctance, vrate, ſp-
ponidniſche, oluice, tudouice:
ſzanas puch ſteri boſgi. *Oratio.*

Omnipotēs ſempiternę
deus: cuius ſpiritu totū
corpus eccleſie ſanctificatur:
& regitur. Exaudi nos pro vni-
uerſis ordinibus ſupplicātes:
vt gratie tue munere ab om-
nibus tibi gradibus fideliter
ſeruiatur. *Per do. no. ieſum*
chriſtum. Amen. Oratio.

Olimoſſe yza chariti-
anſchoga ceſſara naſſe
ga. *Da bog igospodin naſſi:*
podloſnemu vcinij ſſe narode
poganiſchena naſſ vichougni
mijr. Oratio. Flectamus
genua. Venate. Oratio.

Omnipotēs ſempiternę
deus: in cuius manu ſunt
omnium poteſtates et omniū
ſura regnorum reſpice ad Ro-
manum benignus imperium:
vt gentes, que in ſua ſeruare
confidunt: porentie tue dexte-
ra comprimātur. *Per domi-*
num noſtrū. Amen. Oratio.

Olimoſſe yza naucene
naſſe vutri: da goſpo-
din naſſ oruorij vſſy gub: yu-
rata milolardia luoga. da on-

ni pochariſchie nyu priporoſe
nia: priamſee od puſchtye
ſſih griboſ yoni daſſe naydu:
viſucharſtu goſpodinu naſ-
ſem. *Oratio. Flectamus ge-*
nua. Venate. Oratio.

Omnipotēs ſempiternę
deus: qui eccleſiam tuā
noua ſemper prole ſecundas:
auge fidem & intellectum ca-
tecuminis noſtris: vt renati
ſonte baptiſmatis adoptiuus
tue filijs aggregetur. *Per*
dominum. Amen. Oratio.

Olimoſſe pridrazij nam
bogu oca ſſemogomu
da ſuit o. iſſa choga bluda yz-
ciſtij nemochi odneme: glad
odrene tamnice oruorij vze
odriſij bodcem vrachientie ne
mochnim zdraſie: tonuchim
puiſtanſchie zdraſia pozaimē
Oratio. Fle. ge. Venate. Oratio.

Omnipotēs ſempiternę
deus, meſtorum conſola-
tio laborantiū fortitudo: per-
ueniant ad te preces de qua-
cunque tribulatione claman-
tium: vt omnes ſibi in neceſſi-
tatibus ſuis miſericordiā tuā
gandeant aſſuiſſe. *Per domi-*
num. Amen. Oratio.

Pomolimoſſe yza polu-
uirce yod merniche: da
bog igospodin naſſot me gub
odatiſij bludof ychſſeto: ma-

Q U

рѣ мѣшѣрѣ. Нѣ каѣ оговѣ и гѣмѣ мѣшѣ. поклохнѣнѣ
дѣннѣ. сѣе мѣроке. погѣмѣсѣсѣ. мѣгѣмѣ. пѣссѣоѣ
лннѣ. мѣрѣ. Помолнѣмосѣ. Прѣслолнѣмѣ. сѣолѣ
мѣ ѿрѣ. кнѣрннѣтѣ. **МОЛНѢТѢ**
Сѣе мѣрнѣ. днѣвнѣ. оже. дѣсѣрѣ рѣсѣдѣ сѣе сѣе
плѣстнѣ. нѣсѣе прѣдѣкѣ. плѣдѣгощнѣхѣ. прнѣзрѣ
мѣроѣтнѣ мѣ рнѣмѣсѣсѣо цѣсѣрѣстѣо кѣ нѣсѣнѣ
нѣже мѣсѣоѣго оѣдѣлѣстѣ дѣфѣгощнѣ. сѣрѣпѣстнѣо кѣ
снѣцѣ. пѣоѣкѣ кѣсѣмѣрѣтѣсѣ По гѣмѣ мѣшѣмѣ ѿрѣмѣ
МОЛНѢМОСѢ. нѣзѣ мѣдѣвѣнѣ. мѣшѣ. дѣннѣ мѣлнѣ
кѣ гѣмѣ мѣшѣ. оѣворнѣ. дѣннѣ. лннѣхѣ. мѣрѣтѣ мнѣ
лѣсѣрѣкнѣ сѣорѣ кѣ оннѣ. пѣсѣсѣрѣцѣннѣго. прнѣ
пѣролѣннѣ прнѣмѣшѣ. ѿпѣщѣннѣ. сѣоѣхѣ рнѣ
ѣхѣоѣ. нѣоннѣ кѣсѣ. мѣннѣхѣ днѣсѣсѣрѣстѣ гѣмѣ мѣ
шѣмѣ. Помолнѣмосѣ. Прѣслолнѣмѣ. сѣолѣнѣ ѿ
рѣворѣ кнѣрннѣтѣ. **МОЛНѢТѢ**
Сѣе мѣрнѣ. днѣвнѣ. оже. сѣоннѣ. цѣсѣрѣстѣо пѣоѣ
го. нѣоѣмѣ. днѣрѣ. пѣлокоѣмѣ. дѣмѣлохѣрѣдѣѣшнѣ кѣннѣ
пѣерѣ нѣрѣдѣшѣмѣ. сѣсѣтнѣхѣдѣмѣнѣоѣмѣ. мѣшннѣмѣ
кѣпѣсѣннѣ. пѣорѣннѣшѣсѣ. нѣсѣтѣоѣннѣсѣсѣоѣмѣ. сѣсѣрѣцѣ

Slika 2: str. 133v iz LL-a; preuzeto iz Schütz (Zweiter Band) 1963: 254

Treću recenziju napisao je Sante Graciotti, koji je imao u vidu i Mošinovu recenziju.²⁷ On je također kritičan prema Schützu²⁸ i upozorava na metodološke probleme. Međutim, nije jasno zašto ima zadržku prema Mošinovim dokazima. Naime, ističe da u tom pitanju ništa ne može biti sigurno dok se ne provede usporedba LL-a s BL-II, a nju je već napravio Mošin, a prije njega Rešetar.²⁹ Vjerojatno je tu riječ o autorovoj želji da sam dođe do izvornika BL-II i uvjeri se u to, ali mogao bi biti u pitanju i problem koji smo ovdje istaknuli u vezi s Mošinom i Rešetatom, a taj je da ne donose previše detalja.

O svojoj prilici da istraži izvornik BL-II Sante Graciotti izvijestio je u časopisu „Ricerche slavistiche” iz 1973./1974.³⁰ Riječ je o do danas najvećem (ili možda najbolje prezentiranom) istraživanju o odnosu svih izdanja BL-a prema LL-u. Ipak, to je istraživanje samo dio njegove rasprave *La tradizione testuale dell’antico lezionario croato*, premda mu daje dosta prostora (posebno str. 131–141). Graciotti se služio istim primjercima BL-II iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu kao i Mošin³¹ te autor ovih redaka u drugom dijelu ova rada. Osim što je i on nedvojbeno potvrdio ovisnost LL-a o BL-II koja se ne da drukčije objasniti nego tako da je LL prepisan iz BL-II, također je riješio enigmu molitava na Veliki petak, i to ponajviše zahvaljujući tome što je 1971. godine objavljen pretisak *Misala po zakonu Rimskoga dvora 1483*.³² Naime, pred-

²⁷ Vidi Graciotti 1964.

²⁸ Izdajamo npr.: »Schütz ha giocato una carta inadeguata, con il *circulus anni*; e siccome ha posto questo elemento come il fondamentale dato di struttura che differenzia *sostanzialmente* L da B accostando L a Z [= Zadarski lekcionar], con l’argomento, il pilastro di tutta la sua tesi. I contatti di L con Z sono, appunto, non strutturali, ma episodici« (Graciotti 1964: 185) i »Ma in questa maniera tutta la potenza di fuoco è stata scaricata dallo Studioso di Monaco [= J. Schütz] contro un nemico fantomatico, Ba, e non contro quello vero Bb; e d’altra parte tutti i risultati dei suoi confronti tra L e B minacciano di essere invalidati da questa incognita che è per noi Bb.« (Graciotti 1964: 186).

²⁹ Uz to, još čudi i datacija Dubrovačkog dominikanskog lekcionara u razdoblje od 1495. do 1520. jer je Mošin u istom članku iskoristio priliku priopćiti vijest o vodenim znakovima koji preciznije određuju vrijeme nastanka, i to veoma blizu 1520. godine (vidi Mošin 1964: 304), a o tome kod Graciottija nema ni riječi.

³⁰ Vidi Graciotti 1973/1974. Posve je neshvatljivo zašto Graciotti ne spominje da je uz Rešetara i Mošin temeljito istražio BL-II u odnosu na LL, a već smo vidjeli da je o tome bio obaviješten. Ne spominje Mošina ni u Graciotti 2003. O svojem istraživanju kaže: »Abbiamo confrontato di L anzitutto le prime 100 pagine, poi le pp. 251-293 comprendenti le parti dal punto di vista testuale più interessanti della liturgia del venerdì e sabato santo, infine le pp. 495-548, dal Comune dei confessori fino alla fine dell ms., con gli esorcismi e le benedizioni.« (Graciotti 1973/1974: 135).

³¹ Mošin ne navodi signature, ali nije vjerojatno da je NSK imao tada druge primjerke.

³² Vidi Prvotisak 1483. Takvo je izdanje jako nedostajalo Schützu – on se služio Berčićevim izdanjima *Ulomaka Svetoga pisma* (1863.–1865.), gdje je objavljivan i tekst *Prvotiska*, ali tamo nije mogao naći te molitve. Kratko se dotaknuo tih molitava u 1963: 58–59.

čivši paralelni tekst tih molitava³³ iz LL-a i *Prvotiska*, dokazao je da su one prepisane upravo iz tog izvora, i to očito na način analogan prepisivanju iz BL-II, tj. s mijenjanjem najizrazitijih i najneprozirnijih crkvenoslavizama. O konkretnim primjerima bit će više riječi u drugom dijelu rada. Za sada ćemo samo reći da je Radoslav Katičić relativno nedavno upozorio na važnost tog članka: »Bitan napredak u proučavanju povijesti teksta hrvatskoga lekcionara postigao je GRACIOTTI 1973–1974. On je pokazao da se teško može govoriti o neprekinutoj okomici od ćirilometodskog prijevoda preko glagoljaških liturgijskih knjiga do pučkoga hrvatskog lekcionara.« (Katičić 2005/2006: 225) Međutim, u pregledanoj literaturi nismo naišli na velik utjecaj tog rada, barem ne u temeljnim pitanjima LL-a. Graciotti je 2003. još jednom ponovio svoje spoznaje o LL-u u *Uvodnoj studiji* u izdanju *Hrvatsko-dubrovačkog misala* iz Vatikanske knjižnice, što je nedvojbeno trebalo imati veći odjek u Hrvatskoj jer je izdanje tiskano u suradnji s HAZU-om. Treba još spomenuti da se talijanski znanstvenik nedavno i u kratkoj crtici dotaknuo LL-a u jednom hrvatskom časopisu – „Slovu”.³⁴

Jerko Fućak objavio je 1975. godine monografiju³⁵ o hrvatskim lekcionarima i morao se makar i površno dotaknuti LL-a. No, u vezi s LL-om ta je monografija prije svega zbunjujuća i najbolje će proći onaj čitatelj koji potraži informaciju o njegovu nastanku u bibliografiji vrela na str. 7, gdje se navodi da je riječ o periodu od 1543. do 1587. Ovdje nije dakako jasno zašto je gornja granica 1587. kada je poznato da je BL-III objavljen 1586.³⁶ Na str. 211 čak se navodi da je gornja granica 1589., što se pak nikako ne da opravdati. Na istoj stranici u bilješci 35 čitamo: »SCHÜTZ je pokušao dokazati da to [LL] nije prijepis *Bernardinova lekcionara*, nego od njega stariji (...), ali se slavisti nisu s njime složili. Usp. Štefanićevu recenziju toga djela (...)« Upravo suprotno, vidjeli smo da je Štefanić bio jedini od recenzenata koji je zapravo prihvatio tu Schützovu tezu. Na str. 206 navodi se da je LL »nastao sredinom 16. stoljeća u Dubrovniku«. Konfuzija, pak, dostiže vrhunac u bilješci 12 na str. 201, koju donosimo u cijelosti (izuzev bibliografskih podataka): »[...] skom [sic!, bilješka je tipografski "ispala" i ne zna se gdje joj je početak, op. VTB] lekcionaru. SCHÜTZ smatra da je to trag starog tijeka liturgijske

³³ Ipak, tekstove uglavnom nije donosio u cijelosti nego fragmentarno, a pritom je jedna molitva ostala nezastupljena (vidi Graciotti 1973/1974: 140–141). Te se molitve mogu vidjeti na str. 141–142 pretiska *Misala po zakonu Rimskoga dvora* iz 1971. ili na str. 156–157 internetskog izdanja NSK-a (<http://www.nsk.hr/Bastina/knjige/Misal/misal.html>).

³⁴ Vidi Graciotti 2008: 175 (bilješka 1).

³⁵ Vidi Fućak 1975.

³⁶ Naravno da objava trećeg izdanja ne znači nužno da bi prepisivač i posegnuo za njim već 1586., ali s obzirom na to da je određivanje perioda kada je nastao LL ionako u biti nagađanje, trebalo bi se držati godina koje nešto znače, a to sigurno nije 1587. godina. Mošin je u svojim nagađanjima bio puno precizniji te je kao gornju granicu odredio godinu 1570., ali argumentirano: »Za mlađu granicu mogla bi se uzeti godina 1570. kad je prema zaključcima Tridentskog koncila uveden novi Rimski misal (...), ali i ovo ne može biti merodavno.« (Mošin 1964: 304).

godine (*anni circulus*) koji je počinjao s Božićem, a ne s prvom nedjeljom Došašća, kako to biva u novom tijeku (*anni circulus*). To je glavni argument J. SCHÜTZA za njegovu tezu da leipciški lekcionar nije (ćirilski) prijepis Bernardinova lekcionara, nego da je od njega stariji. (...) Slavisti tu tezu prihvaćaju, jer nije posrijedi stari *anni circulus* nego nepotpuno sačuvan rukopis. Usp. ŠTEFANIĆEVU recenziju (...), GRACIOTTIEVU (...) i MOŠINOVU (...) Mošin ne govori o *anni circulus*-u, ali na temelju drugih argumenata odbacuje osnovnu Schützovu tezu. « Osim tehničkih poteškoća s tom bilješkom³⁷, ona je i višestruko kontradiktorna. Naime, konstatacija da navedeni slavisti tu tezu prihvaćaju netočna je, ali bi isto tako i konstatacija da ju ne prihvaćaju bila netočna. Već smo pokazali da Štefanić tu tezu prihvaća, dok ju Graciotti i Mošin odbijaju.

Iste godine kada je izašla Fučkova monografija pojavila se i 2. knjiga *Povijesti hrvatske književnosti – Srednjovjekovna književnost* Eduarda Hercigonje. O LL-u on piše pod Schützovim i Štefanićevim utjecajem³⁸ te zaključuje: »Proza *Leipziškog lekcionara* ima (...) zacijelo određeno mjesto i u rastu dubrovačke književnosti i ona je spona, stepenica koja od glagoljske čakavske liturgijske knjige i tekstova vodi k štokavskoj dubrovačkoj, ista onakva stepenica kakvom je s *Librom od mnozijek razloga* kročila neliturgijska, nabožno-didaktička proza u dubrovačkoj sredini.« (Hercigonja 1975: 251). Još i 1982. godine Hercigonja u Enciklopediji Jugoslavije piše: »U Dubrovniku su – pored bogate diplomatske djelatnosti – nastali obimni tekstovi pisani bosančicom: *Leipziški lekcionar* (posljednja četvrt XV st., oslonjen na glagoljsku tradiciju), (...)« (Hercigonja 1982: 91).

Josip Bratulić 1991. godine objavljuje pretisak BL-I. U predgovoru se dva puta dotiče LL-a. Treba prvo uzeti u obzir činjenicu da nije vjerojatno da bi netko izabrao baš to izdanje u potrazi za osnovnim informacijama o LL-u, jer za to već treba biti donekle upućen u problematiku. Tim je gora činjenica da na str. XI pronalazimo sljedeću formulaciju: »Nakon Jagićeva opisa Bernardinova lekcionara o Lajpciškom je lekcionaru, ćiriličkom prijepisu nastalom početkom 16. st. pisao A. Leskien, nazvavši taj rukopis nespretno i netočno dalmatinsko-srpsko-ćirilskim misalom.« Svakome tko nije čitao Leskienov članak ta rečenica može značiti samo jedno – činjenica je da je LL nastao početkom 16. st. Dakako, riječ je o tome da je kod Bratulića nešto slučajno ispušteno, tako da je rečenica vjerojatno trebala glasiti: »...o Lajpciškom je lekcionaru, **kao o** ćiriličkom prijepisu nastalom početkom 16. st., pisao A. Leskien...«

Na točne podatke o LL-u nailazimo tek na str. XVI i XVII u poglavlju *Izdanja Lekcionara Bernardina Splićanina*, što bi moglo zbuniti i koga upu-

³⁷ Što je dosta nesretna okolnost jer se u njoj nalazi jedina referenca na recenzente koji su se doista suprotstavili Schützovoj osnovnoj tezi.

³⁸ Vidi Hercigonja 1975: 248–251.

ćenijeg u problematiku jer svrstavanje rukopisnoga LL-a u »izdanja«³⁹ BL-a doista nije očekivano. U svakom slučaju, tu pronalazimo sljedeće podatke o LL-u: »Milan Rešetar je smatrao da (...) je Lajpciški lekcionar prepisan i uređen prema drugom izdanju. (...) Lajpciški evanđelistar u obzoru je književne i jezične povijesti od Leskienove rasprave iz 1881. Rukopis je u Leipzig dospio darom Ivana Pastrića Splićanina, kustosa Vatikanske biblioteke dvorskom bibliotekaru Gottfriedu Christianu Goetzu. Josip Schütz nastoji to mišljenje osporiti u opsežnoj studiji o kodeksu, te postavlja pitanje postanka ovoga lekcionara u posljednju četvrt 15 st. (1477–1495), te je upravo u ovom kodeksu našao onu važnu kariku za prijelaz iz čakavskog u štokavski književni izraz na području Dubrovnika. Književno povijesna kritika ostala je dosta hladna i suzdržana prema ovakvoj valorizaciji Lajpciškog lekcionara.« (Bratulić 1991: XVI–XVII). Zatim se u bilješci mogu pronaći i reference na recenzije Schützove monografije.⁴⁰ Međutim, lako je uočiti da je i taj navedeni odjeljak više pisan za nekoga tko je upoznat s problematikom jer bi se zbog nespretne raspodjele informacija lako moglo pomisliti da Schütz želi osporiti podatke o tome kako je rukopis dospio u Leipzig, a ne Rešetarovo mišljenje. Osim toga, opet nigdje eksplicitno nije navedeno pretpostavljeno razdoblje nastanka LL-a, a zbog toga bi se moglo pomisliti i da se ocjena »književno povijesne kritike« tiče samo onoga dijela koji LL smatra važnom karikom »za prijelaz iz čakavskog u štokavski književni izraz na području Dubrovnika«.

Teško je i vjerojatno nemoguće (pa i nepotrebno) u ovom pregledu pronaći i obuhvatiti sva spominjanja LL-a. Na takve se podatke manje-više nailazi slučajno, ali su veoma simptomatični te upućuju na to da je Schützovo "naslijede" duboko ukorijenjeno.

S Marcellom Garzanitijem, koji je objavio iznimno opsežnu monografiju *Die altslavishe Version der Evangelien*, to nije u potpunosti slučaj, ali opet ne možemo biti zadovoljni podacima koje donosi. Gotovo dvije stranice⁴¹ posvećene su LL-u da bi posve marginalizirano ostalo pitanje: Kada je nastao LL? Govoreći o pretpostavljenom/osporavanom utjecaju glagoljičkih misala na hrvatski lekcionar ukratko se dotiče relevantnih osoba: Leskiena, Rešetara, Schütza i Graciot-

³⁹ Termin koji je manje ili više uvijek vezan uz tiskarstvo.

⁴⁰ Osim na recenzije, Bratulić (1991: XVII, bilješka 28) je uputio i na još jedan članak Santea Graciotija: *Il Messale Raguseo della Biblioteca Vaticana nella tradizione letteraria e testuale*, *Contributi italiani all' VIII Congresso internazionale degli slavisti* (Zagreb – Ljubljana), Roma 1978., str. 93–124. Nažalost, unatoč činjenici da je navedeni kongres održavan i u Zagrebu, spomenuta publikacija nedostupna je u hrvatskim knjižnicama. No, mala je vjerojatnost da su tamo izneseni podaci koji bi jako nedostajali u ovom članku, tim više što nam je dostupna Graciotijeva studija o istom misalu iz 2003. godine.

⁴¹ Vidi Garzaniti 2009: 470–471.

tija, ali ne odgovara na to temeljno pitanje. Čak nema ni podatka da je LL prepisan iz BL-II, kada se već ne daje pretpostavljena datacija. Najviše što pažljiv čitatelj o tome može doznati jest to da LL nije nastao kada je Schütz pretpostavljao⁴² (1477.–1495.), tako da nema izbora nego prikloniti se Leskienovoj pretpostavci da je LL »ein Codex vom Beginn des 16. Jahrhunderts (oder vom Ende des 15. Jahrhunderts)« (Garzaniti 2001: 470). Dakle, Schütz je sa svojom labavom tezom dobio više prostora nego svi oni koji su se trudili (i uspjeli u tome) opovrgnuti je.

Treba svakako u ovom nizu zabilježiti i disertaciju Marija Grčevića iz 2005. godine, u kojoj se često dotiče LL-a. Pogled u popis literature otkriva više radova koji su pokazali netočnost Schützove teze, ali Grčević se ograničava na Rešetara i izjavu da su njegovu tezu potvrdili i drugi autori (ne navodi koji) (Grčević 2005: 250). Zanimljivo je da je ispravnom datacijom LL-a dobio oruđe za grubu dataciju jednog od predložaka spomenika kojim se bavio u disertaciji – *Naredba misala po običaju rimskoga dvora*⁴³, i to na osnovi specifične grafije u kojoj se koristi kombinacija *ĵn* za /ń/, a nikada *ĵl* za /l/.⁴⁴

Nedavno je izašla 1. knjiga *Povijesti hrvatske književnosti – Srednji vijek*, u kojoj Mateo Žagar, potpuno u Schützovoj liniji (premda se to ne može iščitati iz navedena popisa literature), piše: »Poseban su kompleks dubrovačke ćirilčne pismenosti – cjeloviti rukopisni kodeksi, (...) Sačuvana su nam dva lekcionara (...) prvi – Leipziški lekcionar (...) – pisan je potkraj XV. st. (također s pretpostavljenim oslanjanjem na glagoljašku tradiciju), (...)« (Žagar 2009: 210). Dragica Malić, također pod Schützovim utjecajem, ali posredno preko Štefanića, u recenziji navedene knjige čini istu pogrešku.⁴⁵

2. Genijalnost i zablude – komentari primjera odnosa LL-a i BL-a iz dosadašnje literature

U ovom dijelu rada ulaziti ćemo detaljnije u neke radove prikazane u prethodnom poglavlju. Pritom ćemo dopuštati da navedeni primjeri nametnu problematiku o kojoj ćemo zatim raspravljati.

⁴² Eventualno iz sljedećih redaka: »Die These von Schütz überzeugte jedoch nicht alle Wissenschaftler. In seiner Rezension zeigt S. Graciotti, der die Frage des Verhältnisses zur Bibelversion in den kroatisch-glagolitischen Missalen nicht behandelt, daß sich die alte Struktur des liturgischen Jahres (anni circulus) in keinem kroatischen Lektionar findet und auch nicht im Leipziger Lektionar, und entkräftet so das Hauptargument der These des deutschen Wissenschaftlers.« (Garzaniti 2001: 471).

⁴³ Tako je nazvao, prema prvim redcima rukopisa, ovdje već spomenuti *Hrvatsko-dubrovački misal* iz Vatikanske knjižnice.

⁴⁴ Vidi Grčević 2005: 253 i 328.

⁴⁵ Vidi Malić 2009: 287.

2.1. Prva prepoznavanja latiničkih utjecaja na LL i molitve na Veliki petak

Već smo spomenuli da je Leskien na osnovi dviju pogriješaka u LL-u naslutio da bi njegov predložak mogao biti latinički (*gnil*, *nie* mj. *imao*, *niešto*, kako bi očekivano prepisivač prenio u LL npr. graf. oblike *gimil* i *niç*, tj. transkribirano *jimil* i *nič*) (vidi Leskien 1881: 206–207). Zato ga je Malovrh, kako smo vidjeli, nazvao »bistroumnim«, a Rešetar njegove slutnje »oštroumnim«.⁴⁶ Rešetar je pridodao tim dvama primjerima još jedan, koji je Leskienu promaknuo (*živuĳie* mj. *živuĳe* prema grafiji *xiuuchyee* iz BL-II, Rešetar pogriješno navodi *xivuchyee*, osim ako to nije napisao napamet, tj. pretpostavio tu grafiju⁴⁷) (vidi Rešetar 1933: 28). Upravo je Rešetarov primjer jedini od navedenih stvarni primjer pogriješke prepisivača LL-a. Naime, sljedeći niz: *ginijl* (BL-I: 18r i BL-II: 22r), *gnil'* (LL: 38r); *nyç* (BL-I: 18r), *nye* (BL-II: 22v), *nie* (LL: 38v); *xiuuchyee* (BL-I: 8v i BL-II: 10v), *živuĳie* (LL: 16r), otkriva da veliki dio krivice snosi i sastavljač BL-II, tako da to zapravo znači da je Leskien vidio u LL-u odraz BL-I, tj. pogriješke u prepisivanju BL-II iz BL-I.

No, to nije sve što je vrijedno zabilježiti u vezi s tom dvojicom znanstvenika. LL redovito ima grafem *ĵ* za /č/ ili za /đ/, često *ĵn* za /ń/, ali nikada i *ĵ* za /j/. Za to zadnje Leskien je u svojem skromnom korpusu navodno pronašao jedan primjer na f. 133v.⁴⁸ Ta riječ transliterira se: *bujost'*.⁴⁹ Rešetar primjećuje da je Leskien vjerojatno pogriješio broj folija jer se ona ne može naći u transliteraciji na očekivanom mjestu. Nije tada mogao znati da je Leskien ispustio, čini se čak i namjerno jer nedostaje cijela molitva u kojoj se ona nalazi, više redaka sa spomenutog folija⁵⁰, te je zaključio da »u B te riječi sigurno nema (nema je uopće ni u Akad. rječniku), pa se možda nalazi u jednoj od onih molitava što su u B ostale neprevedene, te ih je L uzeo iz nekog drugog izvora (...)« (Rešetar 1933: 39). Rešetar je tu, kao što smo vidjeli, potpuno u pravu – LL je preuzeo to iz *Prvotiska*. Dalje, u vezi s grafijom, nastavlja: »Vidi se dakle da je u toj stvari L bio pametniji od D^[51]: on nije hotio pisati *ĵ* gdje ga on nije izgovarao ili kao *ć* ili kao *đ*;

⁴⁶ Vidi Rešetar 1933: 11–12.

⁴⁷ Postoji mogućnost da postoje i sitne razlike među različitim primjercima istog izdanja BL-a. Tako smo na jednom mjestu primijetili razliku u numeraciji među dvama primjercima BL-II (u primjerku b na 104r zadnja brojka u broju 104 otisnuta je obrnuto, za razliku od primjerka a), ali nismo imali vremena puno dublje to istraživati. Ipak, proveli smo provjeru na nekoliko stranica, i na prvi pogled – primjerci su u glavnom tekstu identični. Ovaj bi pak podatak, nadamo se, mogao biti zanimljiv onima koji se bave tiskarstvom toga doba.

⁴⁸ Mošin (1964: 304) navodi da je takva upotreba *ĵ* rijetka u LL-u. Mi nismo pronašli niti jednu takvu upotrebu, tj. za svaku takvu potencijalnu upotrebu prije se može tvrditi da je riječ o nerazumijevanju predloška. Vidi zadnji odjeljak u 2.2.

⁴⁹ Može se vidjeti na slici 2 u 8. retku.

⁵⁰ Vidi Leskien 1881: 233–234.

⁵¹ Dubrovački dominikanski lekcionar.

a što on ima ono jedno **buĳost’**, to baš dokazuje da on te riječi nije razumio, pa našavši u svojoj matici *bugost* ili *bugiost* prepisa to slijepo sa **buĳost’**.⁵² (Rešetar 1933: 39).

S obzirom na podatke kojima je raspolagao, Rešetaru se to moglo činiti kao sasvim zadovoljavajuće objašnjenje. Međutim, jednostavna usporedba triju izvornika nedvojbeno pokazuje da prepisivač možda ipak zasluĳuje naše veće povjerenje. Na mjestu gdje u LL-u pronalazimo:

...*da jezici iĳe va svoju bućost*⁵³ *ufajut krepostju desnice tvoje*... (LL: 133v)
u BL-II pronalazimo:

...*ut gentes que in sua feritate confidunt, potentie tue dextera*... (BL-II: 62r)⁵⁴
i u *Prvotisku*:

...*da ězici iĳe v svoju bujuost’ upvajut’ kr[ě]postiju desnice tvoee*...⁵⁵
(Prvotisak 1971: 142)

Je li prepisivač razumio tekst? Odgovor je – vjerojatno nije u svakom detalju. Međutim, svoj prepisivački zadatak izvršio je korektno. Nije ni ĉudo da Leskien i Rešetar nisu poznavali tu riječ: u RCJHR-u uz natuknicu *buestb*, *buiostb* stoji napomena *Exh.*, koja oznaĉuje da su u rjeĉničkom ĉlanku navedeni svi primjeri te riječi koji se nalaze u korpusu, što upućuje na njezinu rijetkost.⁵⁶ U navedenom kontekstu, značenje joj je: ‘divlja, bezumna snaga’. Oĉito je da je *bućost* ekvivalent lat. *feritate* (‘bijes’, ‘divljaštvo’). Istina je da se takva riječ ne moĳe naći u Akademijinu rjeĉniku (kao ni *buđost* ili *bujost*), ali mogu se naći riječi koje su sigurno u vezi s njom:

BUĆEŃE, *n.* *vidi* srdeĳe. *isporedi* bućiti se. *samo u Vukovu rjeĉniku.*

BUĆITI SE, bućim se, *impf.* Irasci, *nadimati se od srdĳe, nadutu biti srdeći se. samo u Vukovu rjeĉniku. – Postañem od buć, koji se po svom postañu uzima kao ųešto naduto, napeto.*⁵⁷

⁵² Citat u potpunosti prenesen iz cirilice.

⁵³ Zašto treba tako ĉitati (a ne *buđost* ili *bujost*) bit će ubrzo jasno. Veće odsjeĉke teksta iz LL-a i BL-a dajemo u transkripciji prema principima izloĳenim u: Kapetanović, Amir; Dragica Malić; Kristina Štrkalj Despot 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

⁵⁴ Vidi retke 29–30 u prvom stupcu na slici 1. Potpuno isto u BL-I: 50r.

⁵⁵ Crkvenoslavenske primjere transliteriramo prema principima iz RCJHR 2000, osim što koristimo uglate zagrade za rekonstrukciju ispuštenih slova umjesto šiljatih.

⁵⁶ Tamo se takoder našao i primjer iz *Misala kneza Novaka* (94v): »ězici iĳe v’ svoju bujuostb upvajutb« (vidi RCJHR 2000: 247). U jednoj fazi istraĳivanja, prije upoznavanja s Graciotti 1973/1974 i Graciotti 2003, to nam je bilo omogućilo identificirati *Prvotisak* kao pomoćni izvor za LL, jer mu je *Misal kneza Novaka* pretpostavljeni predloĳak (vidi Pantelić 1967).

⁵⁷ Rjeĉniĉki ĉlanci preuzeti iz AR I, s. v. bućeŃe i bućiti se.

Budući da do sada (kod Leskiena i Graciottija) nije objavljen niti odsječak sljedeće molitve na Veliki petak (ona je 6. po redu od 9), stavljamo upravo nju za primjer kako je *Prvotisak* poslužio kao pomoćni predložak, a da doista nije vjerojatno da je to bio koji od drugih hrvatskologoljskih misala u kojima se nalazi isti tekst, može se uvjeriti svatko tko svih devet molitava usporedi s MisH: 171–173 (uz konzultiranje kritičkog aparata). Ondje su naravno najveća slaganja s *Misalom kneza Novaka*, ali puno je vjerojatnije da je do prepisivača (zbog velikog broja primjeraka)⁵⁸ dospjela tiskana knjiga – *Prvotisak*.⁵⁹

[V]s(e)m(o)gi v(ê)čni B(ož)je, iže esi dreselim 'utêšenie: truêjućim se krêpost da vzidutъ k tebê m(o)l(it)vi ot neeže koliždo skrbi vapijućih' da ot vsakoe peč(a)li toboju izbavleni v tvoei m(i)l(o)sti prisno radovali se bi. (Prvotisak 1971: 143)

Svemogi viečni Bože, koi jesi dreselim 'utiešenie: truŕajućim se kripost' da uzidut' k tebi molitve od kakve godir' s 'karbi vapijućih' da oda svake pečali tobom' izbavleni va tvojei milosti prisno radovali se bi. (LL: 134r)

Sada možemo potvrditi da to nije jedino mjesto na kojem se LL poslužio *Prvotiskom*. Postoje i druga mjesta na kojima BL-II nije preveo latinski tekst iz BL-I. Prepisivač LL-a tada je morao posezati za drugim izvorom jer je bio odlučan da u tekstu ne zadrži niti malo latinskoga jezika. Npr. na mjestu u BL-II gdje stoji: *Incipit exorcismus aque in die Epiphanie* (127v), u LL-u stoji *Čin blagosloviti vodu na krštenje Gospodnje* (271r) prema *Čin' bl(agoslo)viti vodu na krćenie G(ospod')ne iz Prvotiska* (413).⁶⁰ Iznimno su rijetka mjesta gdje se održao latinski jezik, npr. *Na dan svetoga Ivana ante portam latinam* (LL: 227r).

2.2. Čakavsko-štokavsko nerazumijevanje u LL-u

Malovrh je upozorio na jedan prototipan primjer čakavsko-štokavskoga nerazumijevanja pri prepisivanju iz BL-a: »(...) ilirska čitanka [= LL] ima (...) pogreško: “da bi svaki od njih isto koliko godire malo vazeo”, a v misálu s 1586. l. (31^b) je ondukaj prav: “da bi sfachi od gnih listo choliko godire mallo vazel;” kajti “listo” hrvatski znači “tantum” (nur), katere besede pisatelj ilirske čitanke zopet né prav čital ali je né razumel, kakor i mnogo drugih ne.«

⁵⁸ Tako se npr. zna da su se onodobne naklade kretale u rasponu od 100 do 200 primjeraka (Prvotisak: XXXII).

⁵⁹ Osim toga, na nekim mjestima npr. uočavamo da *Misal kneza Novaka* ima drukčiji poređak riječi: *izb(a)vleni t(o)boju, s(vê)tl(o)sti tvoee* (MisH: 172), *toboju izbavleni, tvoee sv(ê)tlosti* (Prvotisak: 143), *tobom' izbavleni, tvoee svitlosti* (LL: 134r i v).

⁶⁰ Budući da je riječ o manjim odsječcima teksta, za njih nije moguće s jednakom sigurnošću tvrditi da im je predložak bio baš *Prvotisak*, ali je to jako vjerojatno s obzirom na to da je to jedini utvrđeni pomoćni predložak.

(Malovrh 1882: 695–696). Da nije riječ o izoliranom slučaju potvrđuje činjenica da se *listo* svaki put (javlja se četiri puta) prenosi kao *isto* u LL:

Dvisti pinez kruha ne bi zadovolje nim bilo, da bi vsaki od njih listo koliko godire malo vazel. (BL-II: 35v)

Dvisti pinez kruha ne bi zadovolje nim bilo, da bi svaki od njih isto koliko godire malo uzeo. (LL: 71r)

Kruh naš hoćemo blagovati i svitami našimi hoćemo se odivati, listo toliko da se zazove jime tvoje svarhu nas i odnemi vašćinu našu. (BL-II: 68r)

Kruh naš hoćemo blagovati i svitami našimi hoćemo se odijevati, isto toliko da se zazove ime tvoje svrhu nas i odnemi vašćinu našu. (LL: 148v–149r)

...i ranami ga obraniše i pojdoše tja od nega ostavivše ga listo na po živa. (BL-II: 90r)

...i ranami ga izraniše, i pođoše tja od nega ostavivše ga isto na po živa. (LL: 195v)

Ako se taknu listo svite negove, zdrava ću biti. (BL-II: 98r)

Ako se taknu isto svite negove, zdrava ću biti. (LL: 214v)

(LISTO, *adv.* vidi istom. – *isporedi* 1. listom, listor. – *Može biti da je sastavljeno od je ili li i istom. – Od xv vijeka u čakavaca.*)⁶¹

Smjer prepisivanja morao je nedvojbeno ići od čakavskog prema štokavskom tekstu. S ovim primjerima postaje sve jasnije da su mnogobrojni putovi kojima se može i kojima se moglo krenuti u obaranje Schützove osnovne teze.

U Schützovu V. poglavlju (o paleografiji) našla se jedna zanimljivost koja bi se bolje mogla opisati kao rezultat prepisivačeva nerazumijevanja teksta. O tome Mošin izvještava bez komentara: »Osobitu važnost pridaje pisac retkim slučajevima upotrebe K za Ć (b r i k i , o b l i k i), koje smatra za dokaz postanka teksta na “travunjsko-zetskom području” (u smislu zapažanja J. Vrane u odnosu na tekstove Kulinove povelje).« (Mošin 1964: 302)⁶². Iako to nije grafija koja bi bila nepoznata u Dubrovniku, držimo da je jako neuvjerljivo da bi prepisivač posegnuo za tim rješenjem. Naime, riječ je o infinitivima *brići* i *oblići*, koji se javljaju svaki po dva puta u graf. *briki* (LL: 263r)⁶³ i *obliki* (LL: 205r)⁶⁴, i to u neposrednoj blizini. To su ukupno četiri slučaja moguće grafije *k* za /ć/, a ujedno i jedine pojave navedenih infinitiva u LL-u. Da je prepisivač upotrijebio

⁶¹ Rječnički članak preuzet iz AR VI, s. v. 1. listo.

⁶² Vidi Schütz 1963: 50.

⁶³ Graf. *bricchi* i *brichij* u BL-II: 94r.

⁶⁴ Graf. *oblich* dva puta u BL-II: 124v.

k za /ć/ u kakvoj frekventnijoj riječi, to bi svakako bilo uvjerljivije. Upravo to što koristi istu tu grafiju uvijek u istim riječima govori u prilog tome da je riječ o nerazumijevanju predloška. Ništa ne govori u prilog Schützu osim toga da je takva grafija posvjedočena u (starijim) dubrovačkim ispravama, što je slab argument. Teško je naći razumnu motivaciju prepisivača da tako iznimno pribjegne novom grafijskom rješenju.⁶⁵

Sličan je problem upotreba grafema *ŷ* za /j/ kod primjera pogrešne štokavizacije, što zapravo znači da je veoma upitno može li se govoriti o takvoj upotrebi – sa stajališta prepisivača to je *ŷ* za /đ/. Graciotti (1973/1974: 137) navodi: »(...) L ib. сварху кее итоликође (B *svrhu ke i tolikoje*): errore da cattiva valutazione, da parte di L, di *j*, erroneamente “štokavizzato” in *dj*, analogamente a *pojte* > *podjte*, *uglajena* > *ugladjena*, *priporojenje* > *priporodjenje*, *meju* > *medju* ecc.« U LL-u pronalazimo osam slučajeva takvih “štokavizacija”, i to dosljedno, u svakom slučaju gdje se moglo dogoditi – što opet govori u prilog tome da je riječ o nerazumijevanju.

2.3. Mogućnost drugih, glagoljičkih pomoćnih izvora

Mošin se osvrnuo na neke Schützove komentare razlika između LL-a i BL-I na sljedeći način: »Prihvativši kao dokazanu Rešetarevu tezu da je Lajpciški rukopis prepis drugog izdanja Bernardina, mi se ne zaustavljamo na onim malobrojnim podacima koje pisac ističe kao razlike između L i B, a koje zaista nisu mnogo značajne. Tako on u odeljku Proprium de tempore (praznici promenljivog datuma) ukazuje na 3-4 greške (...) Dva puta nalazimo pogrešno ime apostola Jakova mesto Ivana. Pisac pretpostavlja da je u ćirilskom predlošku stajala skraćena po kontrakci-

⁶⁵ Posve bi utemeljena bila primjedba da bi to sve značilo da prepisivač nije razumio sintaksu, što se na prvi pogled ne čini izglednim. Međutim, navedeni primjeri nisu i jedini tog tipa, a svi skupa svjedoče o tome da je sintaksa pri prepisivanju mogla biti sporedna u određenim uvjetima – a to vjerojatno manje govori o nerazumijevanju sintakse, a više o prepisivačkim principima. Koliko je nama poznato, navedeni problemi nisu sustavno istraženi, a mogli bi biti u vezi s općepoznatim principom prevođenja “riječ za riječ”. Ovdje nema dovoljno prostora za razradu tako velike teme. Navest ćemo pak primjere koji pokazuju probleme s graf. *k* za koje smatramo da su povezani s ovim slučajem: *stoly čamy* ‘stolice’ (BL-II: 94v) prema graf. pogr. *stoli kami* (LL: 207r) te *čidaiuchimi* ‘koji se cijede’ (BL-II: 63v) prema graf. pogr. *ki dajujimi* (LL: 137r). I u njima se bez šireg konteksta vidi da prepisivač nije uspio riješiti problem svojeg nerazumijevanja u korist sintakse. Problem s graf. *k* za /ć/ jest taj da zagledanjem u latinički predložak nikada nećemo moći nedvojbeno dokazati nerazumijevanje jer će se u svakom slučaju kada je tamo grafem fonemske vrijednosti /ć/ moći tvrditi da u prepisanom, ćirilskom tekstu graf. *k* isto znači /ć/. Zato smatramo da je čak i suvišno dokazivati da u LL-u nema takve upotrebe – teret dokazivanja trebao bi biti na strani koja bi tvrdila suprotno. Nije naodmet ni spomenuti da je graf. *k(i)* za /ć/ jako česta u BL-II, a nikada nije tako prenesena u LL.

ji I(van)a i da je pisar to pogrešno razrešio prema načinu skraćenica po suspenziji – Ia(kova), [!] Dosta nategnuto objašnjenje, kada bi se zaista i pretpostavilo korišćenje ćirilskog predloška, što, međutim, ne stoji. Takve greške ima i Bernardin (na Mali Uskrs i na drugu nedelju iza Duhova Jovanovu poslanicu označava kao Jakovljevu), pa je L dodao njima još tri svoje.« (Mošin 1964: 301).⁶⁶

Nedvojbeno je da su navedene zamjene (Jakov/Ivan) rezultat prepisivanja pogreške koja vuče korijene još iz BL-I (ili još iz njegova predloška).⁶⁷ Međutim, Schütz je dao zanimljivo tumačenje o tome kako je nastala pogreška, ali s pogrešnim primjerima. U Schütz 1963: 42 navodi se sljedeća razlika: »So nennt das MLips als Quelle für den Text der Feria IV cinerum *Изаиа пророкъ*^[68], während in der Tat eine Perikope aus Joel folgt, deren Text am Platze ist, und das LBern dieselbe auch als “čtenje Joela proroka”^[69] überschreibt.«⁷⁰ Kada znamo da u BL-II na odgovarajućem mjestu piše samo *y*. (BL-II: 16r), onda Schützo-va pretpostavka o razrješavanju kratica dobiva na težini, ali u drugom kontekstu, koji ne uključuje nepoznati ćirilski predložak. Prvo što pada na pamet jest to da je prepisivač pogrešno razriješio kraticu u *Izaije*, umjesto u *Joela*. To još više osnažuje podatak o tome da u *Prvotisku* na tom mjestu dolazi *Oila*, pa ne možemo tražiti tu pogrešku u do sada jedinom pouzdano potvrđenom pomoćnom izvoru. Međutim, dva podatka mijenjaju stvari iz temelja: u BL-III i, što je još puno važnije, u *Hrvojevu misalu* na ekvivalentnim mjestima spominje se prorok Izaija, isto kao u LL-u. Koliko se razabire iz kritičkog aparata u MisH 1973: 48, isti je slučaj i s *Misalom kneza Novaka*, koji je, kako znamo, poslužio kao predložak *Prvotisku*. Odmah treba naglasiti da to nikako nije dokaz da je BL-III mogao biti pomoćni izvor za LL, vjerojatno se pogreška u BL-III tamo našla na sličan način kao što je dospjela u LL – putem srodnog (ili istog) pomoćnog izvora.⁷¹

Navedeno snažno upućuje na to da vrijedi i dalje istraživati moguće predloške LL-a⁷² jer je izvjesno da znanost mora to još smatrati otvorenim skupom. Osnovna su pitanja riješena, pa za takvim istraživanjima sada nema velike potrebe, ali na njih se nikako ne smije zaboraviti. Osim toga, bilo bi ih mudrije poduzeti kada budemo imali kritička izdanja više hrvatskoglagoljskih misala nego što ih danas imamo.⁷³

⁶⁶ Vidi Schütz 1963: 43.

⁶⁷ Vidi BL-I: 59v i 66v; BL-II: 75r i 85r; LL: 162v i 183v.

⁶⁸ Vidi LL: 26v.

⁶⁹ Vidi BL-I: 13r.

⁷⁰ Vidi BL-I: 13r; LL: 26v.

⁷¹ Vidi 2.4.

⁷² Isto tako i svih izdanja BL-a, osobito rubrika na hrvatskom jeziku u BL-II.

⁷³ Ističemo na ovom mjestu da još nemamo niti kritičko izdanje cijeloga *Prvotiska*.

2.4. Poklapanja LL-a i BL-III te BL-I kao mogući pomoćni izvor

Graciotti kaže da se LL u iznimnim slučajevima slaže s BL-III ili s BL-I protivno svim drugima. To objašnjava ovako: »(...) ma si tratta di incontri casuali, nati da analogie di scelte, correzioni di errori ovvii, e che non postulano che il trascrittore di L abbia avuto davanti agli occhi Ba o Bc.« (Graciotti 1973/1974: 136–137). On odbacuje mogućnost da su BL-I i/ili BL-III mogli biti pomoćni izvori. Postoje mnogobrojni razlozi zašto to nije mogao biti BL-III, međutim Graciotti ne uspijeva dati niti jedan primjer slaganja LL-a i BL-III protivna drugim izvorima koji ne bi bio trivijalan⁷⁴, a takvih se ipak može naći i filolozi su ih dužni (pokušati) objasniti. Jedan primjer vidjeli smo u 2.3. Navest ćemo još jedan takav problematičan niz: *rim 'lanom'* (LL: 181r), *Chorintianom* (BL-I: 65v i BL-II: 84r), *Rimglianom* (BL-III: 72v). Ovaj nam put pogled u hrvatsko-glagoljske misale ne otkriva rješenje, pa moramo posegnuti za složenim i ponešto neuvjerljivim (među ostalim i zato što se to moralo dogoditi dvama prepisivačima/redaktorima), ali jedinim objašnjenjem – pogrješkom prepisivača koji je, umjesto da je s BL-II: 84r prepisao *Chorintianom*, prepisao s BL-II: 83v pogrješno *Rimglianom* vjerojatno zato što su pripadajuće lekcije počinjale istom riječju. To objašnjenje ponešto osnažuje činjenica da oba prepisivača/redaktora nisu imala nikakvog razloga na tom mjestu posegnuti za pomoćnim izvorom. Nemoguće je da je pogrješka u BL-III mogla doći iz LL-a. Tako se i to neobično poklapanje može svrstati u trivijalna, ali samo nakon pomne analize.

S druge strane, ne vjerujemo da se može olako odbaciti teza da je prepisivač LL-a mogao imati i BL-I kao pomoćni izvor.⁷⁵ Za to ne možemo navesti neoborivih dokaza, ali svakako postoje indicije. Prvo, identificiranjem više od jednog predloška / pomoćnog izvora (sada već dva poznata + jedan pretpostavljeni) raste vjerojatnost da je izvora moglo biti još više. Naime, postaje prilično jasno da je prepisivač mogao imati na raspolaganju cijelu knjižnicu. Drugo, BL-II obiluje trivijalnim grafijskim pogrješkanama⁷⁶ koje prepisivač LL-a prepoznaje i ispravlja uglavnom tako da se poklapaju s BL-I. Međutim, ne izgledaju sve pogrješke tako trivijalno, npr. točno razriješiti graf. popr. *ne thonaç* (BL-

⁷⁴ Vidi Graciotti 1973/1974: 136 (bilješka 3).

⁷⁵ Graciotti navodi dva primjera slaganja LL-a i BL-I nasuprot BL-II i BL-III: »Abbiamo colto solo un paio di casi: L 57 *otčina ni otac ne podnese grieha* (Bbc hanno perduto per omoteleuto e L restaura); 59 u *nemoći*, Bbc + *svojoj*.« (Graciotti 1973/1974: 136 (bilješka 4)). Međutim, nismo mogli potvrditi valjanost niti jednog primjera. U prvom je slučaju u BLMar: 32 ispuštena negacija ispred »podnese« (pa je to uzrok zabune), a u drugom nije točno da je riječ »svojoj« ispuštena u LL: 38r, već samo u BL-I: 18r.

⁷⁶ U mnogo većoj mjeri nego BL-I. Npr. *vinograd* mj. *vinograd*, *obanriim* mj. *obranim*, *fiue* mj. *liue*, *numochna* mj. *nemochna*, *pojadi* mj. *pojad/ci*, *toga* mj. *tuoga*, i popis bi se mogao nastaviti u nedogled.

II: 16r) u *na konac*⁷⁷ (LL: 26r) ili *Meare* (BL-II: 86v) u *meštre* (LL: 186v) ne čini se jednostavno. Dakako, velik broj pogrješaka specifičnih za BL-II ostaje u LL-u, što i omogućuje nedvojbenu identifikaciju BL-II kao glavnog predložka. Dojam je, pak, da prepisivač LL-a s puno manje uspjeha razrješuje pogrješke prenesene u BL-II iz BL-I, što opet ne mora ništa dokazivati osim da je riječ o problematičnijim slučajevima koje ni redaktor BL-II nije uspio riješiti ili prepoznati kao probleme. Stvari komplicira i prepisivačeva očita kompetencija u latinskom jeziku, npr. niz: graf. pogr. *didnia* (BL-I: 54r i BL-II: 66v) mj. *didina*, *dostoanie* (= *dostojanje*; LL: 145r) pokazuje da je prepoznao pogrješku, ali i pogrješno odredio da ona stoji umjesto lat. *dignia*, te ju je preveo. To govori o tome da se njegove intervencije s određenim odmakom od predložaka mogu očekivati na svim mjestima u tekstu. Pitanje je mogu li se mjesta na kojima nalazimo da je u BL-I upotrijebljena latinska riječ ili više njih koje nemaju ekvivalenta u BL-II, ali imaju u LL-u, smatrati izravno prevedenima iz BL-I ili se mogu kako drukčije objasniti, npr. *Require in epiphania* (BL-I: 8v), ispušteno u BL-II: 11r, *iči na dan' odvodokarč'* (LL: 17r). Osim toga, ako nije bilo direktnih dodira BL-I i LL-a, može se s pravom tvrditi da je prepisivač LL-a bio kompetentniji u čitanju latiničkih tekstova negoli redaktor BL-II⁷⁸ – tako snažnom tvrdnjom zapravo samo želimo upozoriti na to da je nerazumijevanje čakavskog predložka daleko vjerojatniji izvor pogrješaka od npr. slabog poznavanja latinice. Tema zaslužuje veći prostor i iznalaženje posebne metodologije kojom bi se dokazivale eventualne izravne veze LL-a i BL-I. Međutim, za sada ćemo morati ostati pri konstataciji kako je to moguće, ali malo vjerojatno.

2.5. Mjesto LL-a među izdanjima BL-a

Za kraj ćemo u tablici samo izložiti nešto primjera koji pokazuju da je BL-II uistinu bio glavni predložak LL-u. Time samo nastojimo ne ponoviti istu pogrješku kao neki spomenuti autori koji su donosili premalo primjera. Primjeri su dani u transliteraciji da bi se, osim na tekstualnoj, primijetile zanimljivosti i na grafij-skoj razini; u transkripciji samo iznimno u zagradama kada smatramo da to olakšava tumačenje – stoga i ne upozoravamo na svaku očitu pogrješku u grafiji.

⁷⁷ I to prema lat. *In fine* u BL-I: 12v.

⁷⁸ Premda se mogu zapaziti i neka njegova nerazumijevanja latiničke grafije. Međutim, napravio je daleko manji broj pogrešaka, a ispravio njih puno. Neke od karakterističnih pogrešaka su (premda je u njima teško razlučiti kada je riječ o nerazumijevanju grafije, a kada o nerazumijevanju smisla – čini se da katkada jedno uvjetuje drugo): *I kada svrši se* (LL: 14v) prema *I kada svaršiše* (graf. *fuarfisse*; BL-II: 9v); *Ustav se tada Ilija* (LL: 43r) prema *Ustaše tada Ilija* (graf. *ustafše*; BL-II: 24v); *Kako ovi knjigu umije ako se on nije učio?* (LL: 74r) prema *Kako ov knjigu umi, a koj se on ni učil?* (graf. *achoyše*; BL-II: 37r); *obuj ju okolo trsti* (graf. pogr. *obuiju*; LL: 113v) prema *obvi ju okolo tarsti* (graf. *obuyu*; BL-II: 54r).

BL-I	BL-II	LL	BL-III
<i>bolechi fmlouati morre</i> (7r)	<i>boliti morre</i> (9r)	<i>boliti morre</i> (13v)	<i>boliti more</i> (7v)
<i>I ochiu Ociftijfe</i> (<i>I oču. Očisti se!</i>) (9v)	<i>I chochiu Oçiftiti</i> (12r)	<i>i hoju očistiti</i> (19r)	<i>I hochiu ociftiti</i> (10v)
<i>poguliti</i> (10r)	<i>poguliti</i> (13r)	<i>pogubiti</i> (20v)	<i>poguliti</i> (11r)
<i>Iere podnoffijte</i> (11r)	<i>Podnoffijte</i> (13v)	<i>podnosite</i> (22r)	<i>Podnofite</i> (12v)
<i>chgoſpodinu</i> (16r)	<i>goſpodinu</i> (20r)	<i>g(ospo)d(i)nu</i> (33v)	<i>hgofpodinu</i> (18r ⁷⁹)
<i>dua</i> (<i>d[ar]va</i>) (20r)	<i>dua</i> (24v)	<i>dva</i> (43v)	<i>ſua</i> (22r)
<i>vrij dan</i> (32v)	<i>vrij v dan</i> (40r)	<i>ura udne</i> (81r)	<i>vri v dneuuu</i> (35v)
<i>zauogi</i> (33v)	<i>zauēzi</i> (40v)	<i>zavezi</i> (83v)	<i>zauēzi</i> (36r)
<i>priçinnoga</i> (41v)	<i>priçinnoga</i> (51r)	<i>pricin' noga</i> (107r)	<i>pricignenoga</i> (45v)
<i>oue</i> (51r)	<i>one</i> (63r)	<i>one</i> (135v)	<i>oue</i> (55v)
<i>pozna</i> (60v)	<i>pozna</i> (75v)	<i>poznao</i> (164v)	<i>poznał</i> (66v)
<i>poſlani</i> (60v)	(nema podatka) ⁸⁰	<i>poslanim'</i> (165r)	<i>poſlanim</i> (66v)
<i>ne oçchuargniēna</i> (61r)	<i>od oçchuargniēna</i> (77r)	<i>ođockvarjnenia</i> (167v)	<i>od ofchuargniēnya</i> (67v ⁸¹)
<i>Dofelu</i> (61v)	<i>Dofel</i> (77r)	<i>Doſel'</i> (167v)	<i>Dofad</i> (67v)
<i>nepriſtayna</i> (61v)	<i>napriſtayna</i> (77r)	<i>napriſtaina</i> (168r)	<i>nepriſtayna</i> (67v)
<i>pochom</i> (66r)	<i>pochle</i> (84r)	<i>pokle</i> (181v)	<i>pochle</i> (72v)
<i>paçfe</i> (72v)	<i>paçfe</i> (93r)	<i>padſe</i> (202v)	<i>paçfe</i> (80r)
<i>ſtoliçami</i> (74r)	<i>ſtoly çamy</i> (94v)	<i>stoli kami</i> (207r)	<i>ſtol i podauanye</i> (81v ⁸²)
<i>razumij</i> (74v)	<i>razumij</i> (95r)	<i>razumii</i> (207v)	<i>razmi</i> (82r)
<i>razumno</i> (75v)	<i>razumo</i> (96r)	<i>razumo</i> (211r)	<i>razumo</i> (83r)
<i>dugoniçi</i> (77r)	<i>dugouiçi</i> (98r)	<i>dugovieçi</i> (215r)	<i>dugouiçi</i> (84v ⁸³)
<i>yçaka oua</i> (<i>Izaka[r]ova</i>) (86v)	<i>yçacha oua</i> (114v)	<i>izakova</i> (241r)	<i>Içacha oua</i> (96v)

Tablica 1: Odnos LL-a sa svim izdanjima BL-a

⁷⁹ List pogriješno numeriran kao 13.

⁸⁰ List 76 nedostaje u obama pregledanim primjercima BL-II. Ovdje se pak vidi da u takvim slučajevima LL može poslužiti čak i za rekonstrukciju BL-II.

⁸¹ List pogriješno numeriran kao 57.

⁸² List pogriješno numeriran kao 84.

⁸³ List pogriješno numeriran kao 82.

Iz tablice 1 jasno se vidi ono na što je upozorio Rešetar. Preklapanja LL-a s BL-II daleko nadilaze njegova preklapanja s BL-I i BL-III. Neke od navedenih primjera pokazao je i Graciotti (1973/1974: 136). Prvi primjer zanimljiv je i zbog grafijskih utjecaja. Naime u obama izvorima grafija je: *boliti morre*. U LL-u se na mnogim mjestima može vidjeti da su geminirana slova preuzeta iz BL-II, znatno rjeđe LL to čini na svoju ruku. Očiti utjecaj latiničke grafije vidi se još i u primjerima poput graf. *umaro* (‘umro’) prema BL-II graf. *umarl*. Slijed *ar* prenesen je u LL (gdje sigurno nema izgovornu vrijednost /ar/) u 100% slučajeva. LL čak bez problema ispravlja graf. pogr. poput *kraf* (mj. *karf*; BL-II: 75r) u *karv* (LL: 162v).

3. Zaključak

Pokazali smo da je LL, otkada je ušao u znanstvene rasprave, bio popraćen netočnostima i zabunama; osobito u vezi s elementarnim podatkom – pretpostavljenim vremenom njegova nastanka. U starijoj literaturi nepreciznosti su bile plod nemogućnosti da se dođe do relevantnih rukopisa i knjiga. Zahvaljujući Rešetaru filologija je neko vrijeme išla pravim putem u vezi s LL-om. Nakon pojave Schützove monografije stvorile su se dvije “struje” koje ili nisu poznavale ili su pak odbijale argumente druge strane. Schützovi neistomišljenici često nisu kvalitetno i na pregledan način donosili podatke o LL-u. Ponešto je otežavajuća okolnost ta što je najobavješteniji slavist o ovom pitanju Talijan Sante Graciotti. Pokazano je da je do relativno trivijalnog podatka o vremenu nastanka LL-a teško doći, osim ako se ne upustimo u istraživanje, što nismo uvijek u mogućnosti napraviti. Sastavljači velikih povijesnih pregleda i enciklopedija ne mogu ulaziti preduboko u problematiku te stoga preuzimaju naizgled pouzdane, ali pogrešne podatke. To nosi velike opasnosti jer su u pitanju glavna referentna mjesta, osobito za osnovne podatke o spomenicima, tako da nije izgledno da će se u budućnosti to lako ispraviti. Ovaj rad nastoji biti prilog tome te nastoji potaknuti na istraživanje ponešto zaboravljenog rukopisa XVI. stoljeća.

Nedvojbeno je da je BL-II glavni predložak s kojeg je prepisivan LL, kako smo i pokazali u pregledu literature i mnogobrojnih primjera, tako da LL nije mogao nastati prije 1543. godine. Treba istaknuti da nitko tko je imao prilike uspoređivati LL s BL-II nije niti najmanje sumnjao u to. Dakako, uvijek ostaje mogućnost da su BL-II i LL potekli iz istoga ili iz jako sličnih predložaka, ali smatramo da za to nema niti najmanjih naznaka te da bi pretpostavljanje »međupredložka« bila suvišna premisa, dakle samo uslođnjavanje nečega što se čini prilično jednostavnim.

Dosada je utvrđeno i da se prepisivač služio najmanje *Prvotiskom* kao pomoćnim izvorom, a u ovom je radu pokazano da je vjerojatno bilo više od jednog po-

moćnog izvora, te se potiče na daljnja istraživanja i u tom smjeru. Također smo upozorili na mnoge pogreške i nepreciznosti kojima obiluje dosadašnja literatura. Dotaknuli smo se samo najstarijeg sloja LL-a, tako da ostaje otvoreno pitanje predložaka mladih dodataka iz XVII. st. i mladih ruku koje su nadopunjavale osnovni tekst.

Za potpuno razumijevanje LL-a potreban je temeljit studij prepisivačevih jezičnih kompetencija. Rešetar je u radu prepisivača koji su prepisivali BL u XVI. st. na dubrovačkom području vidio neukost i mehanički rad (Rešetar 1933: 31). Vjerujemo da smo u ovom radu barem dali naslutiti da o prepisivaču LL-a nije još sve rečeno (sama činjenica da je pred sobom možda imao dobro opremljenu knjižnicu malo govori o njegovoj neukosti) te da bi (socio)lingvistički bilo veoma zanimljivo opisati pravilnosti u njegovu radu, pa i u pogreškama koje je činio – osobito u vezi s čakavsko-štokavskom interferencijom. Tada bismo možda mogli sljedeće Rešetarove konstatacije: »Pa tako vidimo da su oni mijenjali u B samo ono što im je najviše smetalo a nisu zamjenjivali baš sve čega u njihovu govoru nije bilo. Kako su pak uglavnome mehanički prepisivali (kako dokazuju mnoge besmislene prepisivačke pogreške, koje im pak nisu ništa smetale!), tako nisu uvijek i konzekventno zamjenjivali one glavnije osobine u B što su im najviše bile neobične (...)« (Rešetar 1933: 31), preoblikovati u pitanja: Zašto su mijenjali? Zašto nisu mijenjali? Zašto im nisu smetale pogreške? Zašto nisu konzekventno mijenjali?

Izvori:

- BL-I – *Lecionar Bernardina Splićanina* 1991. Uredio i predgovor napisao Josip Bratulić. [Preisak iz 1495.]. Split: Književni krug.
- BL-II – *Stumacenia od svetih pistuo y Evangelgi* 1543. In Vinegia. Primjerci pod signaturom RIIC–8°–77a i b u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- BL-III – *Pistule, i Evanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacena* 1586. V Bnetcih. Primjerak pod signaturom RIIC–8°–78 a u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- BLMar – *Lecionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495. 1885.* Priredio i predgovor napisao Tomo Maretić. Zagreb: JAZU.
- LL – Schütz, Joseph 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense.* Zweiter Band: Phototechnische Reproduktion des Kodex. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- MisH – *Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium.* 1973. Editionem curaverunt Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. Sub redactione Vjekoslav Štefanić. Zagreb – Ljubljana – Gratz.
- Misal 1483. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, <http://www.nsk.hr/Bastina/knjige/Misal/misal.html> (stranici pristupio 1. rujna 2011.).

Prvotisak – *Misal po zakonu Rimskoga dvora* 1971. Ivo Frangeš et al. (ur.). [Pretisak iz 1483.]. Zagreb: Mladost.

Literatura:

- AR – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1880–1976. Đuro Daničić et al. (ur.). Sv. I–XXIII, Zagreb: JAZU.
- BRATULIĆ, JOSIP 1991. *Lekcionar Bernardina Splitsanina. Lekcionar Bernardina Splitsanina* 1991. Uredio i predgovor napisao Josip Bratulić. [Pretisak iz 1495.]. Split: Književni krug, V–XIX.
- BRATULIĆ, JOSIP 1995. Pogovor. *Lekcionarij Bernardina Splitsanina po prvom izdanju od god. 1495.* Priredio i pogovor napisao Josip Bratulić. [Pretisak iz 1885.]. Split: Književni krug, 211–220.
- DELBIANCO, VALNEA 2010. Znanstveni prinos talijanskoga slavista Cire Giannellija. *Knjige poštujući, knjigama poštovan. Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu.* Davor Dukić; Mateo Žagar (ur.). Zagreb: Matica Hrvatska, 483–495.
- FANCEV, FRANJO 1934. Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslavenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve. *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir.* Zagreb: JAZU, I–CXV.
- FUČAK, JERKO 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GARZANITI, MARCELLO 2001. *Die altslavishe Version der Evangelien.* Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag.
- GRACIOTTI, SANTE 1964. Joseph Schütz, Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense. [Recenzija]. *Ricerche slavistiche*, XII, Roma, 182–188.
- GRACIOTTI, SANTE 1973/1974. La tradizione testuale dell’antico lezionario croato. *Richerche slavistiche*, XX–XXI, Roma, 125–180.
- GRACIOTTI, SANTE 2003. Studio introduttivo. Ciro Giannelli i Sante Graciotti: *Il messale croato-raguseo (Neofiti 55) della Biblioteca apostolica vaticana.* Città del Vaticano – Biblioteca apostolica vaticana, V–CVI.
- GRACIOTTI, SANTE 2008. Le doppie traduzioni nel Messale croato-raguseo, Neofiti 55, della Biblioteca Apostolica Vaticana. *Slovo*, 56–57, Zagreb, 175–186.
- GRČEVIĆ, MARIO 2005. *Das kroatische volkssprachliche Missale Romanum des 16. Jahrhunderts.* Mannheim, https://ub-madoc.bib.uni-mannheim.de/1139/1/diss_grcevic.pdf (stranici pristupio 1. rujna 2011.).
- HERCIGONJA, EDUARD 1975. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 2: Srednjo-vjekovna književnost.* Zagreb: Liber – Mladost.

- HERCIGONJA, EDUARD 1982. Bosančica. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 88–92.
- JAGIĆ, VATROSLAV 1877. Zwei bibliographische Seltenheiten. *Archiv für slavische Philologie*, 2, Berlin, 720–726.
- JAGIĆ, VATROSLAV 1913. Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben. *Archiv für slavische Philologie*, 34, Berlin, 497–532.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2006./2007. Glagoljaški udio u dvojezičnoj hrvatskoj književnosti razdoblja romanike i gotike. *Slovo*, 56–57, Zagreb, 219–228.
- LESKIEN, AUGUST 1881. Das dalmatinisch-serbische cyrillische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliothek. *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Classe*, I–II, 199–250.
- MALIĆ, DRAGICA 2009. Hrvatski "izgubljen u prijevodu" (ili o tzv. Povijesti hrvatskoga jezika). *Književna republika*, 7–9, Zagreb, 258–313.
- MALOVRH, MIROSLAV 1882. Star srbsko-cirilsk rukopis. *Ljubljanski zvon*, II, Ljubljana, 691–696, 762–766.
- MARETIĆ, TOMO 1885. Predgovor. *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*. Zagreb: JAZU, V–XVII.
- MOŠIN, VLADIMIR 1964. Joseph Schütz, Das handschriftliche Missale illyricum Cyrillicum Lipsiense. [Recenzija]. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 30, sv. 1–2, Beograd, 297–305.
- PANTELIĆ, Marija 1967. Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368. *Radovi Staroslavenskog instituta*, 6, Zagreb, 5–108.
- RCJHR – *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* 2000. Grabar, Biserka et al. (ur.). Sv. I, Zagreb: Staroslavenski institut.
- REŠETAR, MILAN 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- REŠETAR, MILAN 1898. Primorski lekcionari XV. veka. *Rad JAZU*, CXXXIV, Zagreb: JAZU, 80–160.
- SCHÜTZ, JOSEPH 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Erster Band: Philologisch-Linguistische Monographie. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV 1964. Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense. [Recenzija]. *Slovo*, 14, 147–154.
- ŽAGAR, MATEO 2009. Ćirilica u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Urednik Stjepan Damjanović. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA, 188–219.

The Lectionary of Leipzig and its “templates”

Abstract

In this paper, we identify templates used for the transcription of the *Lectionary of Leipzig* (LL), written in the Cyrillic script. Milan Rešetar undoubtedly proved that the main template was the second edition of the *Lectionary of Father Bernardinus Spalatensis* (1543), but in a review of the relevant literature in the first part of our paper, we show that this information is not generally known and that, even today, the creation of the LL is associated with the end of the 15th or the beginning of 16th century. Joseph Schütz, who published the only monograph on this manuscript in 1963, is responsible for its incorrect dating. The work of scientists who refuted his work is also not known enough by the scientific public. This paper will try to amend this fact. In the second part, we deal with concrete examples of relations between LL and its templates. Beside the analysis of some interesting and problematic examples already identified in literature, we try to present some important but unknown examples and their interpretations.

Ključne riječi: Lajpciški lekcionar, Lekcionar Bernardina Splićanina, Misal po zakonu Rimskoga dvora 1483, predložak

Key words: Lectionary of Leipzig, Lectionary by Father Bernardinus Spalatensis, Misal according to the Law of the Roman Court 1483, template